

Adam Musiuk

Konstrukcja i jej odbicie w strukturze przestrzenno-liturgicznej świątyni

Elpis 13/23-24, 181-191

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Adam Musiuk

KONSTRUKCJA I JEJ ODBICIE W STRUKTURZE PRZESTRZENNO- -LITURGICZNEJ ŚWIĄTYNI

Słowa kluczowe: konstrukcja, świątynia chrześcijańska, kształtowanie architektury, chrześcijańska symbolika struktury świątyni

WSTĘP

Jedną z form, w których wyraża się doktrynalna tradycja Kościoła jest architektura¹. Święty Symeon z Tessalonik mówi o świątyni jako o domu Bożym, wyobrażającym sobą cały świat, dlatego że Bóg jest wszędzie i ponad wszystkim². W innym miejscu tenże święty dodaje: „Tak więc świątynia jest domem Bożym pomimo, że zbudowana jest z materii nieuduchowionej”³. Św. Germanos z Konstantynopola mówi zaś wprost: „Kościół jest świątynią Boga”⁴. Pamiętamy, że już w Starym Testamencie sam Bóg, przez proroka Mojżesza, dał ludziom wytyczne dotyczące wyglądu Przybytku (Wj 25,10-40; 26,1-37;

1 Biskup Maksimos (Aghiorgoussis), *Wiara Kościoła*, [w:] *Prawosławie. Światło wiary i źródło doświadczenia*, Lublin 1999, s. 33.

2 *Soczynienija błaznogo Simeona, archiepiskopa fiessalonikijskiego*, [w:] *Pisanija sw. Otcow i uczytielej Cerkwi, odnoszaszczijasja k istołkowaniju prawoslawnego bogosłuzhenija*, Sankt Petersburg 1856, s. 183, 180.

3 *Ibidem*, s. 179.

4 Arcybiskup Wienijamin, *Nowaja Skryżał ili objasnenie o cerkwi, o liturgii i o wsech służbach i utwarzach cerkownych*, Sankt Petersburg 1908, I, s. 12.

27,1-19; 30,1-5; 35,4-19; 36,8- 40,33) i architektura chrześcijańskiej świątyni nawiązuje do tego starotestamentowego wzorca⁵ będąc realizacją, która orientuje człowieka na najważniejszy cel, jakim jest zjednoczenie z Bogiem⁶.

Wskazać w tym miejscu należy na szczególne znaczenie symbolu w świątyni chrześcijańskiej, zwłaszcza w prawosławnej, gdzie można by rzec, świątynia sama w sobie jest symbolem i zawiera inne symbole⁷. Tak więc, przedświecenie jest przygotowaniem do wejścia do nieba, nawa cerkwi, ze znajdującą się nad nią kopułą, przedstawia samo niebo, a sanktuarium z ołtarzem w centrum, jest „świętym miejscem zamieszkiwania” Boga i Bożym tronem. Symbolizm ten jest szczególnie żywy w celebracji Świętej Liturgii, podczas której „Królestwo Boga zstępuje”, aby się uobecnąć pośród zgromadzenia ludu⁸. Każdego, kto po raz pierwszy uczestniczy w nabożeństwie Kościoła wschodniego, uderza jego bezpośrednie oddziaływanie na zmysły. Jest bezspornym faktem, że serce św. Liturgii stanowi przemiana chleba i wina w Ciało i Krew Pana oraz udzielenie ich wiernym w czasie Komunii Świętej, a jednak śpiewy chóru, woń kadzidła, szaty liturgiczne, ikony oraz architektura świątyni nie są jedynie ozdobą. Stanowią integralną część całego liturgicznego „wydarzenia”. Objawiają jego znaczenie i są pomocne w głębszym przeżyciu celebracji⁹. Widzimy więc, iż cerkiew – przestrzeń sakralna Kościoła prawosławnego – jest przede wszystkim formą architektoniczną przeznaczoną do celebracji św. Liturgii¹⁰.

5 *Zakon Bożij*, Nowy Jork 1987, s. 609.

6 J. Uścińowicz, *Symbol, archetyp, struktura, hermeneutyka tradycji w architekturze świątyni ortodoksyjnej*, Białystok 1997, s. 23.

7 J. Uścińowicz, *Czy są to tylko symbole*, [w:] *Budownictwo sakralne i monumentalne '2000*, Białystok 2000, s. 395.

8 Biskup Maksimos (Aghiorgoussis), *Wiara Kościoła*, [w:] *Prawosławie. Światło wiary i źródło doświadczenia*, Lublin 1999, s. 33.

9 *Powieść minionych lat*, tłum. F. Siedlecki, [w:] *Kroniki staroruskie*, Warszawa 1987, s. 70,

10 J. Yiannias, *Sztuka i architektura prawosławna*, [w:] *Prawosławie. Światło wiary i źródło doświadczenia*, Lublin 1999, s. 313,

Architektoniczne kształtowanie świątyni wydaje się więc polegać na takim wykreowaniu przestrzeni sakralnej, aby ująć w niej symbolikę Kościoła. Czy jednak nie jest tak, że to nie my kształtujemy przestrzeń, a jedynie odzwierciedlamy istniejącą rzeczywistość? Czy aby nie jest tak, że wynikające z tej rzeczywistości ograniczenia i możliwości konstrukcyjne, a więc oparte na naturalnych prawach fizyki, bardziej kreują formę świątyni, niż ludzka ręka architekta? W trakcie kanonu eucharystycznego Boskiej Liturgii kapłan przynosząc Święte Dary wzywa: „To, co Twoje, od Twoich Tobie przynosimy”¹¹, zastanówmy się, czy analogicznie do cytowanych słów kanonu, architektura nie jest generowana przez konstrukcję, a więc czy nie jest „odbiciem” w strukturze przestrzenno-liturgicznej świątyni Boskich praw natury?

Tu należy dodać, iż ze względu na ograniczenia objętościowe, w pracy podjęta zostanie jedynie analiza dotycząca kilku przykładów form architektonicznych, bez próby podjęcia analizy świątyni jako całości.

SYMBOLE

Najbardziej zauważalnym w świątyni chrześcijańskiej elementem i wywierającym największe wrażenie na odbiorcy jest kopuła, której symbolika w sposób naturalny wiąże się z wyobrażeniem nieba. Wyobrażenie to jest szczególnie wzmocnione w Kościele prawosławnym, w którym kosmologiczna symbolika struktury świątyni, a zwłaszcza jej nawy – jako kosmosu, „nowego nieba i nowej ziemi”, „Niebiańskiego Jeruzalem” – trwa w świadomości religijnej od jego początków. Kopuła bowiem rozpostarta nad częścią środkową świątyni była, zwłaszcza w starożytności chrześcijańskiej, upodobaniem „nieba nad ziemią”¹², czego potwierdzenie znajdziemy w opisie świą-

11 *Święta Liturgia św. Jana Złotoustego*, Białystok 2008, s. 76.

12 J. Uścińowicz, *Symbol, archetyp, struktura, hermeneutyka tradycji w architekturze świątyni ortodoksyjnej*, Białystok 1997, s. 143.

tyni u św. Maksyma Wyznawcy czytając: „Jej wyniosła kopuła może być przyrównana do nieba najwyższego”, a „sklepienie rozpościera się jak niebo bez kolumn”¹³. Zresztą symbolika kosmologiczna jest jednym z zasadniczych tematów działań w sferze architektonicznej świątyni ortodoksyjnej¹⁴. Ten sam św. Maksym Wyznawca mówił: „Jest to rzecz naprawdę cudowna, że w swej małości świątynia może odzwierciedlać cały wielki świat (...)”¹⁵. W innym miejscu dodaje: „Świat jest kosmiczną świątynią, w której człowiek jest kapłanem (...)”¹⁶. Dodatkowo św. Germanos z Konstantynopola uzupełnia powyższe słowa nazywając świątynię „mikrokosmosem wszechświata” lub też „mikrokosmosem niebios”¹⁷.

Z symboliką kosmologiczną świątyni w naturalny sposób przenika się symbolika Królestwa Bożego – Raju, zajmując w niej centralne miejsce i wyróżniając się ze względu na funkcję i znaczenie liturgiczne¹⁸. Cerkiew w której jest sprawowana św. Liturgia jest symbolem-ikoną „nowego przemienionego” kosmosu¹⁹ – św. Maksym Wyznawca mówi: „(...) w świątyni sanktuarium oświeca i prowadzi nawę (...), taki stosunek odtwarza normalny porządek wszechświata, który przewrócił się (...) przez upadek człowieka, odnawia też warunki Raju, który będzie odbudowany w Królestwie Bożym”²⁰. We wszystkim więc co dotyczy liturgii, świątynia jako całość przedstawia całe stworzenie – odnowiony i przemieniony kosmos, obraz jedności wszechświata, przeciwstawionej wszelkim powszechnym podzia-

13 Św. Maksym Wyznawca, cyt. za: J. Hani, *Symbolika świątyni chrześcijańskiej*, Kraków, 1994, s. 32.

14 J. Uścińowicz, *Symbol, archetyp, struktura, hermeneutyka tradycji w architekturze świątyni ortodoksyjnej*, s. 127.

15 Św. Maksym Wyznawca, cyt. za: J. Hani, *Symbolika świątyni...*, op. cit., s. 32.

16 Św. Maksym Wyznawca, *Mystagogia*, PG 91, 672C.

17 Ch. Walter, *Sztuka i obrządek Kościoła bizantyjskiego*, Warszawa 1992, s. 212.

18 J. Uścińowicz, *Symbol, archetyp, struktura, hermeneutyka tradycji w architekturze świątyni ortodoksyjnej*, s. 128.

19 R. Bornert, *Les commentaires byzantines de la divine liturgie du VIIe au XVe siècle*, Paris 1966, s. 82-124.

20 Św. Maksym Wyznawca, *Mystagogia*, PG 91, s. 668 i nast.

łom i konfliktom pomiędzy elementami rzeczywistości stworzonej²¹. W sensie teologicznym świątynia jest szczególnym stanem kosmosu, jego stanem transhistorycznym, rzeczywistością, która była, bądź ma być osiągnięta. Stąd też wynika określenie świątyni w sensie kosmologicznym jako „Raju” i „Królestwa Bożego” – zauważmy, że św. Liturgia Kościoła prawosławnego rozpoczyna się wezwaniem: „Błogosławione Królestwo Ojca, i Syna, i Świętego Ducha”²² i ikoną tego królestwa jest świątynia.

Innym bardzo ważnym z punktu widzenia konstrukcji, ale i zawierającym symboliczne treści, elementem struktury świątyni są słupy-kolumny. W perspektywie zarówno teologicznej, jak i kosmologicznej wiąże się je z różnymi praobrazami, dając dość duże spektrum odniesień symbolicznych. Już w Piśmie Świętym Starego Testamentu znajdują się słowa kierowane do proroka Jeremiasza: „A oto Ja czynię cię dzisiaj twierdzą warowną, kolumną żelazną i murem spiżowym przeciwko całej ziemi” (Jer 1,18). W Nowym Testamencie Jezus Chrystus był wielokrotnie nazywany Kolumną²³, a w Dziejach Apostolskich znajdziemy słowa św. Pawła w Liście do Galatów o Jakubie, Kefasie i Janie, uważanych „za filary” (Ga 2,9). Także Ojcowie Kościoła odwoływali się do symboliki słupa, czego przykładem może być „Słowo” św. Andrzej z Krety skierowane do św. Mikołaja Cudotwórcy: „Mianuję Cię słupem i opoką Kościoła (...)”²⁴. Z kolei św. Ireneusz z Lionu, mówiąc o czterech środkowych podkopiulowych słupach nawy, łączy je z czterema ewangelistami oraz ich typologicznymi odpowiednikami – czterema cherubinami²⁵. Wyobrażone w Arce Przymierza przedstawiają według św. Maksyma Wyznawcy „kształt

21 W. Łoski, *Teologia mistyczna Kościoła wschodniego*, Warszawa 1989, passim.

22 *Święta Liturgia św. Jana Złotoustego*, Białystok 2008, s. 33.

23 É. Amélineau, *Etiudes sur la christianisme en Egypte au VII-e siecle*, cyt. za: P. Evdokimov, *Prawosławie*, przeł. J. Klinger, Warszawa 1986, s. 271.

24 Św. Andrzej z Krety, *Pochwalnoje słowo swjatitelju i cudotworcu Nikolaju*, „Chri-stianskoe Cztenie” 1984, z. 4, s. 229.

25 N. Troicki, *Christianskij chram w jego idee: Opyt izjasnieija symwoliki chrama w sistematiczeskom izłożenii*, Tuła 1916, s. 38.

wszechświata”²⁶ i jego cztery filary kosmiczne, jako cztery zasadnicze elementy konstytuujące świat fizyczny. Inną symboliczną więź czterech słupów, tym razem z czterema ewangelistami i ich Ewangelią, wskazuje św. Ireneusz: „Niemożliwym jest ażeby Ewangelii było ilościowo więcej lub mniej niż tyle ile ich jest. Albowiem tak jak są cztery strony świata, w których my żyjemy i cztery główne wiatry, i tak jak Kościół rozsiany jest po całej ziemi, a słup i opoka Kościoła to Ewangelie i Duch życia: to należy mieć cztery słupy (...)”²⁷.

Oprócz zaznaczonej powyżej mnogości odniesień symbolicznych słupa w kontekście teologicznym i kosmologicznym, należy dodać, iż miejsce umieszczenie tych elementów konstrukcyjnych w przestrzeni świątyni, także mogło generować interpretację symboliczną. I tak, symbolika słupów wewnętrznych związana była ze świątyniami, w przypadku słupów przyściennych zaś z siłami anielskimi w ich układzie hierarchicznym²⁸.

Ostatnim z omawianym w niniejszej pracy symboli, ale w swoim znaczeniu najważniejszym, jest znak krzyża. Stanowi on symbol Wszechmocnego Boga, który poprzez „kenosis” zbawia Swoje stworzenie wiodąc je ku „theosis”²⁹. Jest także znakiem zwycięstwa Chrystusa Króla, triumfalnie władającego z wysokości drzewa krzyża³⁰ i nie miał pierwotnie uobecniać cierpienie Jezusa Chrystusa lecz Jego Boską potęgę, która poprzez śmierć objawiła swą moc³¹. To również symbol miłości Boga do człowieka o czym przekonują słowa św. metropolity Filareta (Drozdowa): „Krzyżująca Miłość Ojca, ukrzyżowa-

26 Św. Maksym Wyznawca, cyt. za: J. Hani, *Symbolika świątyni chrześcijańskiej*, Kraków 1994, s. 95.

27 Św. Ireneusz z Lyonu, *Socinenija*, przeł. P. Preobrażenskiej, Moskwa 1871, s. 311-313, cyt. za: J. Uścińowicz, *Symbol, archetyp, struktura, hermeneutyka tradycji w architekturze świątyni ortodoksyjnej*, s. 163.

28 M. & T. Kudrjacew, *Ruskij prawosławnyj chram. Simboliczeskij jazyk architekturalnych form*, „K swetu”, z. 17, Moskwa 1992, s. 84.

29 *Bóg Żywy. Katechizm Kościoła prawosławnego*, Kraków 2001, s. 269-270.

30 K. Ware, *Kościół prawosławny*, Białystok 2002, s. 252.

31 J. Daniélou, *Les symboles chrétiens primitifs*, Paryż 1961, s. 151.

na Miłość Syna, Miłość Ducha Świętego tryumfującego przez drzewo krzyża³². Krzyż uzmysławia nam także treści kosmologiczne, przez co wielokrotnie przedstawiany jest przez Ojców Kościoła jako symbol Chrystusa, który rozpościerając się na „drzewie męki” obejmuje całe Uniwersum, orientuje na wszystkie jego główne kierunki, wyznacza Sobą jego miarę, przenika go Swą Boskością i łączy w jedno. Jest On wyrazem kosmologicznego charakteru czynu zbawczego Chrystusa³³.

KONSTRUKCJA

Pierwsze przekrycia wykonywane przez ludzkość opierały się na zginanych belkach najczęściej wykonanych z drewna. Rozpiętość tego rodzaju konstrukcji ograniczona jednak był długością i grubością dostępnego materiału, czyli ograniczały ją stosunkowo niewielkie rozmiary drzewa. Stosowano także, szczególnie w obiektach reprezentacyjnych, przekrycia wykonane ze zginanych belek kamiennych, jednak cechy wytrzymałościowe tego materiału budowlanego czyli mała wytrzymałość na zginanie i duży ciężar – powodowały, że wykonanie przekrycia wymagało zastosowania dużej liczby gęsto ustawionych słupów. Najlepszym przykładem takiego rozwiązania jest wybudowany w latach 447–432 p.n.e. ateński Partenon³⁴, w którym wyraźnie widać niewielkie – nie przekraczające kilku metrów w świetle – rozpiętości pomiędzy słupami. Taki też obraz uzyskiwały świątynie przedchrześcijańskie, co prawda pojawiły się rozwiązania pozwalające na uzyskanie przekrycia bez słupów podpierających, takich jak kopuły pozorne, których przykładem są przekrycia grobowców mykeńskich (XV–XII w. p.n.e.) i skarbiec Atreusza³⁵, jednak było

32 Św. Filaret (Drozdow), za: W. Łoski, *La Croix*, „Messenger de L’Exarchat du Patriarche Russe en Europe Occidentale” 1957, z. 26, s. 68-71.

33 D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 15.

34 S. Parnicki-Pudełko, *Architektura starożytnej Grecji*, Warszawa 1985, s. 42.

35 Ibidem, s. 42.

ich niewiele. Przekrycia tego typu były ścianami w systemie ciosowym, powstałymi poprzez coraz to większe wysuwanie płasko leżących warstw kamieni ku wnętrzu komory, nie zapewniały one jednak przekrycia zbyt dużej rozpiętości. Innym sposobem uzyskania pomieszczeń o znaczącej, jak na tamte czasy, rozpiętości, było wykorzystanie przykryć powstałych w wyniku działania „sił naturalnych” – tj. jaskiń, grot, pieczar, itd.

Ostatni z rodzajów pomieszczeń wskazał na to, iż optymalnych rozwiązań, zapewniających przekrycie największych rozpiętości, należy szukać w oparciu o rozpoznanie naturalnych sił przyrody. Kluczowym, dla dalszego rozwoju myśli konstrukcyjnej, było odkrycie łuku i opartej na jego idei – kopuły. Dzięki ukształtowaniu przekrycia w łuk, a więc w konstrukcję, w której występuje jedynie ściskanie, uzyskiwano kilkukrotne zmniejszenie wysokości przekroju elementu przekrywającego w stosunku do wysokości stosowanych wcześniej belek zginanych. Jeśli dodamy, że dzięki takiemu zabiegowi zmniejszono kilkukrotnie ciężar konstrukcji przekrywającej, który był główną przyczyną ograniczenia rozpiętości, to widzimy jak ważnym było zastosowanie idei łuku.

Oparcie konstrukcji obiektów sakralnych na łukach i kopułach bardzo szybko doprowadziło do osiągnięcia wywierających wielkie wrażenie, aż po dzień dzisiejszy, dużych rozpiętości przykryć, czego apogeum był wybudowany w latach 118–125 Panteon z monolityczną kopułą o średnicy 43,4 metrów³⁶. Uzyskanie tak okazałej rozpiętości było możliwe nie tylko dzięki wykonaniu konstrukcji pracującej na ściskanie, czyli kopuły, ale także takiemu nadaniu jej wymiarów, iż wysokość kopuły od jej podstawy równa się jej średnicy, co oznacza, że wewnątrz mogło pomieścić doskonałą kulę – formę o szczególnym znaczeniu zarówno geometrycznym, jak i kosmologicznym. Maksymalny więc wymiar monolitycznej kopuły został określony przez Pantenon, który był największą budowlą kopułową na świecie do po-

36 Z. Mączyński, *Poradnik budowlany dla architektów*, Warszawa 1954, s. 303.

czątku XX wieku. Dalszy sposób kreowania potężniejszych, robiących większe wrażenie na odbiorcy, przestrzeni sakralnych wymagał zaangażowania dodatkowych form konstrukcyjnych. Doskonałym przykładem takiego rozwiązania, gdzie oprócz kopuły centralnej, zastosowano także układy słupów, łuków, murów i kopuł bocznych, jest Hagia Sofia uważana za najwspanialszy obiekt architektury i budownictwa całego pierwszego tysiąclecia naszej ery³⁷. Centralną część nawy środkowej tej świątyni przykrywa olbrzymia kopuła o średnicy podstawy wynoszącej 31,2 m na krótszej osi, 32,8 m zaś na dłuższej, podparta jest ona na czterech potężnych filarach umieszczonych w narożach kwadratu, oraz na 107 kolumnach³⁸. Dodatkowo konstrukcja świątyni jest uzupełniona układem przypór – najczęściej w formie mniejszych kopuł oraz łuków – co pozwoliło „opanować” rozpór, który występuje w strefie przypodporowej każdej z kopuł i był jednym z głównych powodów ograniczania ich rozpiętości. Dopiero tak przemieszany, ale w doskonały sposób uzupełniający się wzajemnie układ konstrukcyjny kopuł, słupów, łuków i murów, pozwolił na wybudowanie, tak genialnej – zarówno w kontekście teologicznym jak i architektonicznym – świątyni.

Kolejnym krokiem – gdy nie było możliwym już powiększenie wielkości pojedynczego przekrycia – w kreowaniu coraz to potężniejszych, większych kubaturowo wewnątrz świątyni, a co za tym idzie wywarcia jeszcze większego wrażenia na odbiorcy – było łączenie kilku brył przykrytych kopułami bądź innymi formami architektonicznymi. Działanie to było bardziej kreacją architektoniczną, niż omawianą w pracy – konstrukcyjną, jednak stawiało ono, także trudne wyzwania konstrukcyjne, szczególnie dotyczące właściwego zaprojektowania podpierającego układu słupów i ścian: z jednej strony zapewnającego ukształtowanie właściwego ładu przestrzeni architektonicznej, z drugiej zapewnającego uzyskanie odpowiednich właściwości statycznych i wytrzymałościowych projektowanych elementów kon-

37 S. Witold, *Architektura*, Warszawa 1992, s. 58-59.

38 W. Koch, *Style w architekturze*, Warszawa 2005, s. 47.

strukcyjnych. Doprowadziło to do wygenerowania modelu świątyni na planie krzyża: to co było do tej pory „potężne raz”, w tej strukturze stawało się „potężne pięć razy”. Realizacja ta opiera się zasadniczo na krzyżowym rozplanowaniu bądź to ścian zewnętrznych i sklepień świątyni, tak zwany „krzyż zwykły”, bądź też jedynie jej słupów i sklepień, tak zwany „krzyż wpisany”. Odnieść ją można zarówno do układów centralnych – na planie krzyża greckiego, lub centralno-podłużnych – na planie krzyża łańciskiego oraz wszystkich ich pochodnych i konfiguracji mieszanej. Modelem, który stał się najbardziej powszechny i osiągnął swój najpełniejszy wyraz – szczególnie jest to widoczne w strukturze tradycyjnej świątyni wschodniej – jest model krzyżowo-kopułowy. To najdoskonalszy architektoniczny wyraz liturgicznego doświadczenia ortodoksji, najpełniej wyrażający doktrynę Kościoła wschodniego w jego misji zbawienia człowieka i całego kosmosu^{39,40,41}. Prototypowymi na gruncie bizantyjskim dla większości 9-polowych świątyń krzyżowo-kopułowych o typie tzw. krzyża „wpisanego” jest wzniesiony przez Bazylego I z dynastii Macedońskiej, słynny kościół z Nea z 881 roku⁴². Dla świątyń opartych na planie tzw. krzyża „zwykłego” prototypowym natomiast był – wzniesiony w latach 326–337 – kościół św. Apostołów⁴³.

PODSUMOWANIE

Prawidłowe kształtowanie architektury świątyni polega na wykreowaniu przestrzeni sakralnej w taki sposób, aby ująć w niej symbolikę Kościoła. Analiza konstrukcyjna świątyni wskazuje jednak

39 K. Onasch, *Ikonen*, Berlin 1961, s. 81.

40 H. J. Schultz, *Die byzantinische Liturgie*, Freiburg in Breisgau 1964, s. 22.

41 J. Uścińowicz, *Symbol, archetyp, struktura, hermeneutyka tradycji w architekturze świątyni ortodoksyjnej*, s. 160.

42 J. Strzygowski, *Kleinasion, ein Neuland der Kunstgeschichte*, Leipzig 1903, s. 138, 193.

43 O. Wulff, *Die Sieben Winder von Byzanz und die Apostelkirche nach Konstantinos Rhodios*, „Byzantinische Zeitschrift” 1898, 8, s. 316, 323; por.: także: C. Mango, *Architettura Bizantina*, Venetia 1974, s. 49, 74, 79.

na to, iż rozwiązania architektoniczne oparte na symbolach teologicznych, najczęściej są jednocześnie najlepszymi rozwiązaniami w świetle mechaniki budowli i tylko ich precyzyjne zastosowanie pozwala zbliżyć się do wybudowania świątyni doskonałej, zarówno pod względem teologicznym jak i architektonicznym. Okazuje się więc, że architektoniczno-liturgiczna forma świątyni w dużej mierze jest generowana przez konstrukcję – jest więc „odbiciem” w strukturze przestrzenno-liturgicznej świątyni, zasad fizyki, czyli Boskich praw natury.

SUMMARY

Adam Musiuk

The construction and its reflection in the structure of spade-liturgical church

Keywords: construction, church, shaping the architecture, Christian symbolism

This article presents examples of creating of Christian church architecture based on creating sacred spaces in such way to enclose in it the symbolism of the church. On the basis of these examples, the analysis of construction of the temples was carried out. It indicates that architectural solutions based on theological symbols are also the best solution in mechanics of structures. Only its precise adaptation allows to build a perfect church, both in theological and architectural aspects. It turns out that architectural and liturgical forms of the temple depend on the construction – it is a “reflection” in a terms of space and liturgy of a church, the principles of physics which means laws of nature established by God.